

บทที่ 1 บทนำ

1.1 ความสำคัญของปัญหา

การปลูกฝิ่นบนพื้นที่สูงของไทยเริ่มมานานกว่า 100 ปี และเป็นพืชเศรษฐกิจของชาวเขามาตั้งแต่ปี พ.ศ.2490 โดยมีตลาดใหญ่คือโรงฝิ่นในประเทศและพื้นที่ใกล้เคียง และผลผลิตบางส่วนชาวเขาใช้เสฟเอง รัฐบาลได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องตลอดมาโดยการบูรณาการความร่วมมือจากหน่วยงานต่างๆ ในปี พ.ศ.2512 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ จัดตั้งโครงการหลวงพัฒนาชาวเขาขึ้นเริ่มพัฒนา รูปแบบของการปลูกพืชทดแทนฝิ่น และต่อมาขยายงานครอบคลุมการพัฒนาด้านการเกษตร สาธารณสุข การศึกษา ซึ่งบทเรียนขอโครงการหลวงได้ให้ความรู้และประสบการณ์แก่รัฐบาล และส่วนราชการในการ พัฒนานโยบายและกลยุทธ์การทำงานบนพื้นที่สูง โดยประเทศไทยใช้เวลากว่า 40 ปี (2502-2546) สามารถลดพื้นที่ปลูกฝิ่นจาก 112,000 ไร่ (ผลผลิต 145 ตัน) ลดลงเหลือประมาณ 5,266 ไร่ (ผลผลิต 13.1 ตัน) และในปี พ.ศ.2546 เหลือเพียงประมาณ 1,319 ไร่ (ผลผลิต 3.3 ตัน) ความสำเร็จของโครงการหลวง ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางจากนานาชาติ โดยในปี พ.ศ.2531 โครงการหลวงได้รับรางวัลแมกไซไซ ด้านการพัฒนาทดแทนพืชเสพติดและการพัฒนาพื้นที่สูง (สำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปราม ยาเสพติด และสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง, 2552) โดยในปี พ.ศ.2547 รัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้ถอน ประเทศไทยออกจากประเทศที่เป็นผู้ผลิตและลำเลียงยาเสพติดรายสำคัญ โดยมีหลักเกณฑ์คือมีพื้นที่ปลูก ฝิ่นของประเทศไม่เกิน 6,250 ไร่ ในปัจจุบันไม่มีการปลูกฝิ่นในพื้นที่โครงการหลวงทั้ง 38 แห่งใน 5 จังหวัด ทางภาคเหนือของไทย

อย่างไรก็ตาม การปลูกฝิ่นนอกพื้นที่โครงการหลวงมีปริมาณเพิ่มสูงขึ้นจาก 744 ไร่ในฤดูการปลูกปี 2547/2548 เพิ่มเป็น 984 ไร่ในฤดูการปลูกปี 2548/2549 และเพิ่มมากขึ้นเป็น 1,445 ไร่ในฤดูการปลูกปี 2549/2550 และเพิ่มมากยิ่งขึ้นถึง 1,800 ไร่ในฤดูการปลูกปี 2550/2551 และ 1,319 ไร่ในฤดูการปลูกปี 2551/2552 (เพ็งอ่าง) ดังนั้นในปีพ.ศ. 2552 สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง และสำนักงานคณะกรรมการ ป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (สำนักงาน ปปส.) ได้ดำเนินโครงการขยายผลโครงการหลวงเพื่อ แก้ปัญหาพื้นที่ปลูกฝิ่นอย่างยั่งยืนระยะที่ 1 (2553-2556) ครอบคลุมพื้นที่ปลูกฝิ่นในปี พ.ศ.2550-2551 จำนวน 1,800 ไร่ มีหมู่บ้านเป้าหมาย จำนวน 115 หย่อมบ้านใน 15 ตำบลของ 7 อำเภอ 3 จังหวัด ได้แก่ เชียงใหม่ แม่ฮ่องสอน และตาก โดยมียุทธศาสตร์การดำเนินงานในพื้นที่ในลักษณะบ้านหลัก (key village) ซึ่งเป็นศูนย์สาธิตและถ่ายทอดเทคโนโลยี และบ้านรอง (peripheral villages) ที่อยู่ในลุ่มน้ำหรือเขต ปกครองเดียวกันเป็นพื้นที่รับบริการบริการของศูนย์บ้านหลัก

การดำเนินโครงการขยายผลโครงการหลวงเพื่อแก้ปัญหาพื้นที่ปลูกฝิ่นอย่างยั่งยืนระยะที่ 1 ประกอบด้วย 4 ยุทธศาสตร์ คือ 1) การพัฒนาอาชีพและการตลาด 2) การเสริมสร้างความเข้มแข็งของ ชุมชนและกรพัฒนาสังคม 3) การพัฒนากระบวนการชุมชนเพื่อแก้ปัญหา ยาเสพติด และ 4) การอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การดำเนินโครงการฯ ในระยะที่ 1 มุ่งสร้างความเชื่อมั่นให้เกษตรกร ในการรับการถ่ายทอดเทคโนโลยีการเพิ่มผลผลิตข้าว และสร้างรายได้ของครัวเรือนด้วยพืชทดแทนฝิ่น คือ กาแฟ พืชตระกูลถั่ว ให้เห็นผลเชิงประจักษ์เพื่อให้เกิดแรงจูงใจในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพาะปลูก และลดการปลูกฝิ่น พร้อมทั้งส่งเสริมการปลูกพืชผักและการเลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภคในครัวเรือน ในส่วนของ

การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้ส่งเสริมการปลูกหญ้าแฝก ปลูกป่าและกำหนดขอบเขตพื้นที่อนุรักษ์ และการสร้างฝายชะลอน้ำ

ผลการประเมินโครงการฯ ระยะที่ 1 พบว่าพื้นที่ปลูกฝืนในฤดูการปลูกปี 2552/2553 ที่มีจำนวน 754.18 ไร่ ลดลงเหลือ 522.79 ไร่ในฤดูการปลูกปี 2554/2555 คิดเป็นร้อยละ 30 (สำนักงาน ปปส. และสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง, 2555) อย่างไรก็ตามแม้พื้นที่ปลูกฝืนลดลงแต่จำเป็นต้องพัฒนาเศรษฐกิจครัวเรือนให้มีความมั่นคงในด้านผลผลิตข้าวที่เพียงพอในการบริโภค และการตลาดของผลผลิตกาแฟที่เป็นพืชทางเลือกทดแทนฝืนที่มีผลผลิตเพิ่มขึ้นจาก 2,130 กิโลกรัมในปี 2554/2555 เป็น 21,000 กิโลกรัมในปี 2555/2556 และผลผลิตคาคาการณในปี 2556/2557 จำนวน 47,035 กิโลกรัม ประกอบแรงกดดันจากภายนอกที่จะเผชิญในอนาคต เช่น ผลกระทบของการเปิดเสรีการค้า (FTA) ทั้งในระดับภูมิภาคอาเซียน และข้อตกลงระดับทวีปาคีกับประเทศคู่ค้าที่สำคัญ การแปรปรวนของภูมิอากาศที่อาจส่งผลกระทบต่อผลผลิตเกษตรบนพื้นที่สูง ระดับการศึกษาของเกษตรกร และความแตกต่างของวัฒนธรรมชุมชนชาวเขา

นอกจากนี้ การดำเนินโครงการฯ ระยะที่ 2 ในส่วนของแผนงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กำหนดให้มีการส่งเสริมการสร้างรายได้ให้กับชุมชนที่อนุรักษ์เพื่อเพิ่มพื้นที่ป่า (reclaim) และการฟื้นฟูความหลากหลายทางชีวภาพอย่างมีส่วนร่วม จึงต้องมีการศึกษามาตรการด้านเศรษฐศาสตร์และสังคมในการสร้างแรงจูงใจชุมชนในการอนุรักษ์และฟื้นฟูระบบนิเวศป่าต้นน้ำทั้งในระดับแปลงเพาะปลูกของเกษตรกรและป่ารอบชุมชน ตามแนวคิดการตอบสนองคุณระบบนิเวศชุมชนในฐานะผู้ให้บริการด้านสิ่งแวดล้อม ที่ควรได้รับการสนับสนุนการทำหน้าที่พิทักษ์รักษาป่าต้นน้ำ จากกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในกลางน้ำและปลายน้ำ ที่ได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติจากป่าต้นน้ำ

ดังนั้นชุดโครงการวิจัยจึงมุ่งเน้นการศึกษาด้านการเพิ่มผลผลิตข้าวซึ่งเป็นพืชอาหารหลัก การพัฒนาคุณภาพและการตลาดกาแฟโดยเฉพาะผลผลิตที่ปลูกในระบบอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การสร้างแรงจูงใจในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้รอบชุมชนอย่างมีส่วนร่วม โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างชุมชนต้นแบบด้านการพัฒนาคุณภาพชีวิตบนฐานภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิทยาการสมัยใหม่ และลดการพึ่งพารายได้จากพืชเสพติด

1.2 วัตถุประสงค์

- 1) เพื่อศึกษาสภาพสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมของชุมชนชนต้นน้ำ
- 2) เพื่อทดสอบเทคโนโลยีการผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพ
- 3) เพื่อศึกษากระบวนการพัฒนามาตรฐานผลผลิตกาแฟในระบบอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม
- 4) เพื่อศึกษารูปแบบแรงจูงใจการอนุรักษ์และฟื้นฟูระบบนิเวศป่ารอบชุมชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน
- 5) เพื่อศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขความสำเร็จของชุมชนต้นแบบด้านการใช้พลังงานทางเลือก

1.3 ขอบเขตการศึกษา

กิจกรรม	ขอบเขตการศึกษา
1. การศึกษาภูมิสังคมของชุมชนเป้าหมาย	<ul style="list-style-type: none"> - สสำรวจสภาพสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมชุมชน - วิเคราะห์กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย - ศึกษานโยบายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาพื้นที่
2. การศึกษามาตรการสร้างแรงจูงใจการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าต้นน้ำ	<ul style="list-style-type: none"> - ภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูระบบนิเวศ - ประเภทแรงจูงใจการอนุรักษ์และฟื้นฟูระบบนิเวศป่าต้นน้ำ - ความเต็มใจการตอบแทนคุณระบบนิเวศป่าต้นน้ำของภาครัฐและภาคเอกชน - ภูมิปัญญาท้องถิ่นการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรเพื่อดูแลรักษาสุขภาพเบื้องต้น - การเพาะขยายพันธุ์พืชสมุนไพรและพืชท้องถิ่นในโรงเรียนและป่ารอบชุมชน
3. การวิจัยวิธีการเพิ่มผลผลิตข้าวที่เหมาะสมกับชุมชนบนพื้นที่สูง	<ul style="list-style-type: none"> - การผลิตเมล็ดพันธุ์ข้าวที่ดีและมีคุณภาพร่วมกับชุมชน - การลดการใช้น้ำในการเพาะปลูกข้าว
4. การศึกษากระบวนการพัฒนากาแฟอาราบิก้าคุณภาพพิเศษที่สร้างมูลค่าเพิ่มของผลผลิตกาแฟภายใต้ระบบอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	<ul style="list-style-type: none"> - ปริมาณ คุณภาพ และการจำหน่ายผลผลิตกาแฟอาราบิก้าของชุมชน - การตรวจสอบคุณภาพกาแฟของชุมชนด้วยการชิมโดยหน่วยงาน/มาตรฐานนานาชาติ - องค์ประกอบกาแฟคุณภาพพิเศษและศักยภาพการพัฒนาคุณภาพพิเศษของชุมชน - การก่อสร้างโรงสี หีบ ลานตาก และโรงจัดเก็บเมล็ดกาแฟระดับชุมชน - แลกเปลี่ยนเรียนรู้/ศึกษาดูงานด้านการพัฒนาคุณภาพและการตลาดกาแฟ
5. การศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขความสำเร็จของชุมชนต้นแบบด้านการใช้พลังงานทางเลือก	<ul style="list-style-type: none"> - วิเคราะห์ชุมชนที่มีการจัดการพลังงานทางเลือกอย่างมีประสิทธิภาพ - ปัจจัยและเงื่อนไขความสำเร็จการจัดการพลังงานทางเลือก - ทดสอบลักษณะการจัดการที่ดีของชุมชนต้นแบบที่

1.4 กรอบแนวคิดโครงการวิจัย

